

COSTUMUL – PROTAGONIST AL EVOLUȚIEI ARTEI TRADIȚIONALE ÎN MOLDOVA

Doctor habilitat în etnologie **Zinovia ȘOFRANSCHI**
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

THE OUTFIT – PROTAGONIST OF THE EVOLUTION OF TRADITIONAL ART IN MOLDOVA

Summary. The current study approaches the following query: is the traditional Moldovan folk art in a process of involution, revolution or evolution? To this aim, four distinct historic ethnologic periods are defined: medieval, pre-modern, modern and post-modern. Subsequently, the evolution of the traditional costume, one of the most prominent Moldovan-Romanian folk art products, is examined through the lenses of its changing functional, symbolic and artistic value. The notion of *ethnic costume* is introduced to include both the modern apparel whose visual aspect reminds of traditional costume or ornaments as well as any folk-style costume characteristic to previous periods. The analysis concludes that the ethnic costume is not in decline in Moldovan society. Its significance and role has evolved and adapted through a continuous presence and use in each of the four historic periods. Based on the example of the evolution of the traditional costume, the study concludes that Moldovan traditional art has rather thrived through history. This conclusion, nevertheless, deserves to be corroborated by further complementary studies.

Keywords: ethnology, ethnography, costume, folk, genesis, periods, evolution.

Rezumat. Este oare arta tradițională în Republica Moldova în proces de involuție, revoluție sau evoluție? La această întrebare încearcă să răspundă prezentul studiu. Se definesc patru perioade etnologice distincte: medievală, pre-modernă, modernă și post-modernă. În continuare se examinează evoluția costumului tradițional, cel mai reprezentativ produs al creației populare moldovenești-românești, prin prisma rolului său funcțional, simbolic, identitar și artistic. Se introduce noțiunea de *costum etnic*, care înglobează atât creațiile moderne al căror aspect vizual aduce aminte de costumul sau ornamentul tradițional, cât și costumele în stil tradițional din epocile precedente. După cum se afirmă în concluzia acestei reflecții valorice, costumul etnic nu se află în decădere în societatea moldovenească. Semnificația și valoarea acestuia au evoluat, păstrându-și existența în fiecare din perioadele examinate. În baza exemplului evoluției costumului tradițional se formulează o concluzie preliminară despre perenitatea artei tradiționale moldovenești în ansamblu, concluzie care merită a fi confirmată de studii complementare ulterioare.

Cuvinte-cheie: etnologie, etnografie, costum, tradițional, geneză, perioade, evoluție.

I. INTRODUCERE

În societate în general și în mediul științific în special este pe larg răspândită opinia privind declinul continuu al creației populare. Potrivit acesteia, după câteva secole de dezvoltare plenară, arta tradițională își limitează treptat arealul în societate pe parcursul secolului al XX-lea, ca să ajungă în secolul XXI-lea la rolul de cenușăreasă a societății de consum dominată de producția industrială de masă. Mai mult decât atât, foarte des se operează cu termenii de „kitsch”, cu referință la produsele moderne de inspirație tradițională.

Această dihotomie este deseori explicată prin schimbarea tehnologiei de producție a obiectelor de artă tradițională de la una manuală, individualizată, zisă „autentică”, destinată, cu precădere, utilizării în gospodăria producătorului [foto 1], cu producția artizanală sau industrială în cantități mari menită comerțului. Se afirmă, bunăoară, că un covor confecționat manual de către „bunica” din țesături naturale și tincturi naturale ar avea o valoare socio-culturală mai mare decât un covor „pe motive tradiționale”, produs

Foto 1. Student moldovean în cămașă tradițională, Strasbourg, 2015. Sursa: <https://drive.google.com/open?id=0B0dZYuTRvoY1N0dxaDRDWIFBTm8>

la fabrică după un desen modernizat și din materiale artificiale. Or, în aceeași ordine de idei, costumul tradițional purtat de „bunic” ar avea mai multă valoare decât costumul scenic al unui artist din ansamblurile

„Joc” sau „Lăutarii”. Este oare desenul simplificat sau uniformizat, materialul industrial și utilizarea limitată un semn al degradării artei tradiționale?

În acest context polemic, ne punem întrebarea de fond: sunt oare aceste schimbări o involuție, revoluție sau totuși o evoluție? Pentru a răspunde la această întrebare vom încerca să definim câteva etape istorice distincte, caracteristice artei tradiționale moldovenești prin prisma analizei etnologice. Ulterior vom urmări transformarea identității și utilității unui produs de referință al creației populare pe parcursul acestor perioade – costumul. În final, vom face o comparație valorică și funcțională a costumului tradițional din diferite epoci pentru a putea răspunde la întrebarea evocată.

II. PERIODIZARE

Este cunoscut faptul că etnologia examinează, printre altele, produsele materiale de la originea omului până în zilele noastre. Noi însă ne vom concentra asupra perioadei în care pe teritoriul Republicii Moldova există o societate organizată: de la extinderea în această zonă a statului medieval moldovenesc în secolele XV–XVI și până în prezent. În această perioadă se conturează cel puțin patru etape distincte în istoria creației populare.

Prima perioadă, *evul mediu*, ne este cunoscută, în special, prin texte și imagini. Cronicarii moldoveni din secolele XVII–XVIII au lăsat un șir de descrieri din care putem deduce anumite aspecte ale artei tradiționale. La rândul lor, artiștii plastici ai epocii au imprimat elemente din viața cotidiană în tablouri votive din mănăstiri și biserici. Potrivit distinsei cercetătoare române Maria Bâtcă, „picturile votive reprezentând ctitori-țărani sunt documente prețioase, cu valoare istorică și artistică, ce ne furnizează informații interesante cu privire la portul popular local, la elementele ansamblului vestimentar caracteristic unei anumite zone și perioade istorice [2, p. 171, 175, 176].

În această perioadă arta populară reprezenta un proces creativ localizat în gospodăriile familiale, în comunitățile mănăstirești și la curtea domnească. A-M. Del Chiaro, în *Revoluțiile Valahiei*, publicate la sfârșitul secolului al XVII-lea, a menționat existența micilor ateliere de țesut și brodat la subsolul caselor boierești unde se lucrau textile utilitare, de lux și religioase [1]. Din epoca evului mediu s-au păstrat documente publicate de către L. Boga, T. Balan, Gh. Ghibănescu, A. Verres, precum și cele editate de B. P. Hasdeu, N. Iorga și alți autori, care conțin descrierea vestimentației diverselor pături sociale – elemente de port ale boierilor, negustorilor, țăranilor, precum

și mărturii despre locul unde acestea au fost produse, despre calitatea materialului etc.

Pe parcursul sec. al XIX-lea și a primei jumătăți a sec. al XX-lea, perioadă pe care o vom numi *pre-modernă*, doi factori socioeconomici importanți influențează creația populară: manufactura și comerțul. Confecționarea manuală încetează să fie unicul mod de a obține produsele necesare. Artizanii buni sunt încurajați să-și vândă piesele și, implicit, să producă mai mult. Din această perioadă avem nu doar izvoare scrise, ci și numeroase specimene atât în muzee, cât și în proprietate privată. Există, de asemenea, o serie de studii etnologice dedicate acestei etape.

Etnografii V. Zelenciuc și N. Kalașnikova relevă că „în a doua jumătate a secolului al XIX-lea luase un avânt deosebit negoțul, înmulțindu-se și numărul prăvăliilor în toate centrele orașenești. Astfel, la 1852 existau la Hotin 60 de prăvălii, 17 dintre ele vânzând stoffe, țesături de mătase și bumbac, șaluri, pălării, broboade. La Orhei funcționau 18 prăvălii, la Ismail 31, la Bălți 15, iar la Soroca 10, toate având acest profil vestimentar” [3, p. 85-87]. Însă „sub impactul produs de schimbările economice, care propuneau stoffe, pânzeturi și piese vestimentare orașenești, constrângând producția industriei casnice, s-a intensificat și procesul înstrăinării culturale” [4, p. 13].

Cea de-a treia perioadă pe care o vom numi *modernă* corespunde cu a doua jumătate a sec. al XX-lea și este influențată de doi factori. Primul este industrializarea, care aduce uniformizarea produselor de masă. Al doilea este ideologia comunistă de contopire a popoarelor prin ștergerea specificului etnic. Creația populară își restrânge considerabil arealul, trecând din zona utilizării curente în cea a aplicării ocazionale, din tradiție și necesitate practică în stil artistic și opțiune individuală. Unele meșteșuguri mai practice intră în sistemul educativ în calitate de pregătire profesională, cercuri pe interese și educație manuală (lecții de muncă). Această perioadă relativ recentă ne oferă un tablou destul de complet al transformării artei populare, atât prin mostrele bine păstrate, cât și prin memoria vie a oamenilor. Cercetări etnologice însă, dedicate transformărilor acestei perioade, sunt mai puține.

Și, în sfârșit, vom denumi începutul sec. al XXI-lea drept etapă *postmodernă*, determinată de apariția în Republica Moldova a unei societăți de consum care plasează creația populară pe raftul „etno” al supermarketului generalizat. Acum, creația populară este, pe de o parte, domeniul unor meșteșugari profesioniști, orientați către piață, iar pe de altă parte, a unor entuziaști amatori care o practică în calitate de hobby. În plus, creația populară capătă un loc aparte în educația națională prin multiple cursuri și cercuri de artizanat.

Această perioadă ne oferă, evident, numeroase specimene și variate surse, atât scoase de sub tipar, cât și plasate pe internet. Semnificația socială și economică a creației populare din epoca curentă este însă prea puțin analizată de cercetătorii etnologi.

III. METODA ANALITICĂ

Anterior am creionat o posibilă etapizare a fenomenului artei populare moldovenești. Pentru a confrunța această ipoteză cu realitățile socio-culturale vom alege un element reprezentativ al artei tradiționale și vom examina locul acestuia în fiecare perioadă. Pentru a reuși o analiză relevantă, dar și concisă, ne vom opri asupra unui produs de sinteză al artei populare, și anume costumul.

În funcție de destinația utilitară, costumul poate fi cotidian, de sărbătoare sau pentru activități speciale, cum ar fi vânătoarea. Drept element particular al unui costum poate fi stofa din care este confecționat, croiul după care este executat, elementele decorative țesute, cusute sau aplicate. Alte două particularități ce trebuie neapărat subliniate în acest context sunt tehnica executării stofei și a decorului, precum și cromatica acestora. În sfârșit, este util de evaluat ansamblul costumului, nomenclatorul elementelor care îl compun și îl individualizează.

Un aspect demn de a fi luat în considerare este cel al schimbării semnificației identitare a costumului. Spre exemplu, dacă în epoca *premodernă* portul unei cămăși cu ornament era generalizat sau ținea de identificarea cu o anumită clasă socială, în prezent, portul unei cămăși similare ține de identificarea cu o anumită cultură și etnie.

Să luăm pe rând aceste elemente pentru a determina care din ele poate fi considerat purtătorul unui caracter etnic. Cu alte cuvinte, care din ele ne deosebește de alte popoare, care din ele ne oferă originalitate și valoare particulară.

IV. GENEZA COSTUMULUI TRADIȚIONAL

Vom dedica această analiză costumului popular, celui mai reprezentativ produs al artei tradiționale în opinia cetățenilor, dar și al cercetătorilor etnologi. Or, „Costumul a însoțit în permanență omul în diverse ipostaze ale existenței sale: din copilărie până la bătrânețe, în zilele de lucru, la sărbători, la nuntă, la înmormântare, fiind adecvat fiecăreia dintre aceste împrejurări... Privit în perspectivă istorică, costumul popular reflectă schimbările petrecute, de-a lungul diferitor perioade, în întreaga structură socială, economică, în modul de viață al poporului, fiind de fapt o expresie vie a evoluției sale” [5, p. 90, 7].

În cele ce urmează vom analiza mai multe elemente care constituie laolaltă geneza și portretul costumului: materialul, croiul, ornamentul, cromatica, precum și piesele ce completează ansamblul vestimentar.

Dacă e să urmărim evoluția materialului din care sunt confecționate piesele de bază ale costumului tradițional, cămășile și ȋtarii, atunci observăm o trecere de la *in* și *cânepă* în perioada medievală spre *bumbac* și *mătase* în epoca premodernă, ca apoi să atestăm materiale din fibre artificiale tot mai variate. Aici menționăm că trecerea de la materialele autohtone (*in*, *cânepă*) la materialele de origine străină (*mătasea* importată din China și *bumbacul* adus din Asia Mijlocie), este la fel de fundamentală ca și apariția ulterioară a materiilor din fibre artificiale. Mai mult ca atât, aceleași materiale caracterizează și evoluția costumului popoarelor care ne înconjoară.

Ca materii prime ceva mai distincte am putea menționa borangicul, lâna și pieile. Pânza de borangic asemănătoare mătăsii, produsă cândva în Moldova în condiții casnice, era folosită mai ales la confecționarea cămășilor. Lâna se utiliza pe larg pentru executarea mai multor piese din ansamblul vestimentar: brăie, chingi, catrințe, fote, șorțuri, ilcele, pantaloni etc. Iar pieile serveau drept materii prime pentru confecționarea bundițelor, cojoacelor, sumanelor, mantalelor, cioarecilor, bernevecilor și a altor piese vestimentare.

Aceste materiale erau folosite pe larg și de multe alte popoare europene. Prin urmare, materia primă din care erau confecționate costumele moldovenești nu constituie în sine o particularitate etnică semnificativă.

Modelul sau croiul costumului oferă o mai accentuată identificare etnică. Să comparăm, bunăoară, *ȋtarii* moldovenilor cu *șalvarii* cazacilor: e o deosebire evidentă. Pe de altă parte, *ia* moldovenească și *vâșivanca* ucraineană pot fi, uneori, confundate una cu alta. Totuși, croiul costumului cotidian era cu precădere unul funcțional, caracteristic condițiilor climatice și activităților cotidiene ale purtătorilor. În toată Europa medievală ȋtaranii purtau ȋtari și cămașă de croi similar. Ceea ce deosebea costumele lor era, mai curând, decorul specific, dar și piesele complementare: pălăria, brăul, încălțăminte. Croiul însă devine mai specific la anumite categorii de purtători: oșteni, funcționari etc. În pătura aristocratică moldovenească costumele erau de regulă imitații ale modei de la Istanbul, Moscova ori Paris. Au existat, de asemenea, și costume aristocratice de inspirație locală.

În concluzie afirmăm că anumite modele și tipare ar putea constitui într-adevăr portretul unui costum moldovenesc autentic.

Elementele decorative aplicate pe costumul moldovenesc sunt cu precădere de inspirație locală și con-

stituie un element distinctiv. Costumul feminin iese în evidență atât prin tehnica de executare, cât și prin bogatele compoziții ornamentale. Comparându-le cu cele ale popoarelor învecinate – cel ucrainean, polonez sau bulgar – se observă și unele similarități, dar și aspectul specific moldovenesc-românesc se remarcă cu ușurință. Prin urmare, decorul de orice fel constituie un element etnic distinctiv. Un studiu aparte ar merita să fie consacrat reflecției asupra elementelor decorative ce pot caracteriza un costum ca fiind moldovenesc.

Tehnicile tradiționale de executare a costumului includ țesutul, brodatul, cusutul, împletitul etc. Acestea sunt similare cu cele ale altor popoare din Europa. Dacă în epocile *medievală* și *premodernă* predominau tehnicile manuale, atunci în epocile ulterioare tehnicile industriale au obținut un loc dominant dar nu și exclusiv. Astfel, în prezent se produc costume atât pe cale artizanală, cât și pe cale industrială. Prin urmare, este greu de susținut afirmația cum că ar exista niște tehnici de producere a costumelor specifice românilor din spațiul Pruto-nistean. Totuși, mai multe popoare ale lumii au reușit să înscrie în Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității anumite tehnici de lucru utilizate inclusiv la producerea costumului tradițional. În această ordine de idei, ar fi util un studiu mai aprofundat al tehnicilor tradiționale în zona etnografică care ne reprezintă pentru a putea depista elemente caracteristice demne de a ne identifica la nivel global.

Cât privește cromatica, din contra, putem afirma existența unor preferințe ale băștinașilor din arealul respectiv pentru anumite game cromatice. Dacă la vecinii noștri ucraineni se întâlnesc piese vestimentare integrale de culori roșie și albastră, iar la bulgari de culori roșie sau verde, atunci românii au o predilecție pentru culorile alb și negru, ornamentate delicat cu o paletă cromatică variată, dar rezervată ca intensitate.

Componența cromatică este esențială pentru valoarea tezaurului etnografic românesc. Coloritul potolit, în nuanțe calde, bine armonizate, este rezultatul vopsitului cu coloranți naturali care s-a păstrat în Moldova mai multă vreme decât în alte zone etnografice românești, unde au fost înlocuiți cu coloranți chimici încă la mijlocul secolului al XIX-lea. Fenomenul cromaticii tradiționale comportă multiple și variate semnificații legate reciproc, determinate de un ansamblu de factori, dintre care cei istorici, social-economici și etnoculturali, inclusiv psihologici, au o pondere deosebită. Cromatica a fost, este și va fi în continuare un element de rezistență al artei populare tradiționale.

Cât privește ansamblul costumului moldovenesc, acesta variază în funcție de statut social, ocupație profesională, vârstă, condiții climaterice, dar și preferințe

individuale. Traistele și brăiele, încălțăminte și bijuteriile, pălăria și batistele, toiagurile și biciurile deseori îndeplineau nu doar un rol funcțional, ci și unul decorativ. Unele dintre acestea, cum ar fi *căciula* sau *marama*, au devenit simboluri identitare specific românești.

Dacă pălăria din paie cu boruri mici – *clorul* – este o marcă unică a costumului maramureșean, atunci în spațiul Republicii Moldova nu găsim un element al ansamblului vestimentar specific. Astfel, conchidem că ansamblul costumului moldovenesc nu se deosebește fundamental de alte zone geografice românești, particularitățile sale constând, mai curând, în croiuri și ornamente particulare. Această concluzie lapidară merită să fie combătută cu argumente de către cercetătorii care și-ar asuma un studiu aprofundat al fenomenului, pasibil de a scoate la iveală elemente noi, revelatorii, capabile să contribuie la completarea mitului modern al costumului tradițional. De ce nu am găsi o pălărie sau o bundița tradițională deosebit de frumoasă și nu am generaliza-o ca element identitar, cum este, bunăoară, fundița-fluture la alsacieni sau pantalonii scurți la bavarezi?

În ce privește ultimul aspect examinat, „aspectul identitar” al portului, acesta a cunoscut transformări semnificative în perioada istorică respectivă. Dacă în epoca medievală identificarea etnică moldovenească era una naturală, iar cea socială era inevitabilă, atunci în perioada modernă identificarea etnică a fost deseori confundată cu o identitate socială pretinsă inferioară, numită „țărănească”. În perioada dată portul costumului național putea aduce cu sine stigmatizarea sau ridiculizarea, fapt care descuraja etalarea acestuia. În prezent se observă o emancipare a conștiinței etno-culturale în Republica Moldova și, ca urmare, observăm o renaștere a costumului tradițional.

În finalul acestei analize dorim să introducem termenul de *costum etnic*. Dacă *costumul tradițional*, zis și *costum popular*, și-a atins apogeul răspândirii în perioada *medievală* și *premodernă* și a dispărut din uzul curent aproape în totalitate, atunci costumul de inspirație folclorică, purtat cu ocazii speciale, cum ar fi sărbătorile naționale, concertele de muzică și dansuri tradiționale sau elemente ale acestui costum intrate în uzul cotidian pe filiera *modei etno* (ia, bundița) au persistat în toate perioadele. În ideea revenirii ulterioare asupra subiectului, cu categorisirea mai detaliată ce s-ar impune, vom îngloba în noțiunea de *costum etnic* atât creațiile moderne al căror aspect vizual aduce aminte de costumul sau ornamentul tradițional, cât și costumele populare din epocile premergătoare. În realitate, la un festival contemporan moldovenesc putem întâlni laolaltă un *costum etnic pre-modern*, un *costum etnic modern* și o *creație etnică postmodernă*.

V. COSTUMUL MEDIEVAL MOLDOVENESC [foto 2]

Sursele din această perioadă sunt sumare și provin din cronicile epocii și picturile murale. Putem presupune că garderoba moldoveanului din acele timpuri era compusă dintr-un costum cotidian, uneori ornamentat sumar, și un costum de gală mai bogat ornamentat și asortat cu piese decorative. Pătura aristocrată dispunea cu certitudine de mai multe piese de uz cotidian și de gală care puteau fi ornamentate mai abundent. La piesele vestimentare se adăugau unele accesorii, simboluri ale puterii sociale, administrative sau economice: coroane, pălării, pelerine, coliere etc. În anumite perioade, aristocrații moldoveni își completau garderoba cu costume de inspirație străină sau de import. Unele bresle profesionale – ostași, demnitarii etc. – aveau și ele costume distinctive cu caracter local. Având în vedere caracterul de unicat al costumului și durata sa lungă de viață, decorarea persistentă a acestuia apare naturală, justificată de legătura emotivă dintre purtător și piesa vestimentară. Cu alte cuvinte, persoana care posedă un singur suman pe parcursul unei vieți întregi este pasibilă de a alege un obiect de calitate, bogat ornamentat, pe care îl va păstra cu grijă. Mai mult decât atât, majoritatea pieselor vestimentare în acea epocă erau confecționate de viitorul purtător sau membrii familiei acestuia, fapt care genera piese personalizate. Această personalizare era caracteristică tuturor elementelor costumului: de la opincă, la cămașă, la pălărie și până la traistă. Fiind executate doar manual și nu în fabrică, în acea epocă nu puteau exista două piese vestimentare identice.

Foto 2. Costume medievale aristocratice moldovenești. Familia lui Ștefan cel Mare. Tablou votiv al bisericii Sf. Nicolae Domnesc Iași. Sursa: ro.wikipedia.org/wiki/Ștefan_cel_Mare#/media/File:Ștefan_cel_Mare_-_Tablou_Votiv_-_Sf_Nicolaie_Domnesc.JPG

Marea garderobă a Moldovei era extrem de variată stilistic, dar și foarte limitată cantitativ. Dacă întreaga populație a Principatului Moldovei din sec. XIV–XVI nu depășea 900 de mii de locuitori, atunci putem presupune că în întreaga țară existau circa un milion de costume unicate. În pofida diversității aparente, datorită culturii comune și a schimburilor intra-comunitare tot mai intense, se produce cristalizarea unor trăsături comune distincte „caracterizate de croi, podoabe, terminologie și această perioadă se poate considera drept perioada de geneza a costumului național” [6, p. 16].

VI. COSTUMUL PREMODERN TRADIȚIONAL [foto 3]

Perioada cuprinsă între începutul sec. al XIX-lea și mijlocul sec. al XX-lea este reflectată de pătrunderea treptată în rândul populației a costumului urban de inspirație europeană, a stofelor industriale și a comerțului de masă cu articole vestimentare. Dezvoltarea orașelor din această perioadă este puternic influențată de cultura altor etnii conlocuitoare: evrei și ruși. Dacă în mediul rural predomină costumul tradițional moldovenesc, atunci în mediul urban el este, mai curând, un oaspete. Peisajul urban devine un melanj unde predomină costumul european care intră în uz sub imperativul modei și al modernizării, și costumul hasidic purtat de populația evreiască în creștere numerică.

În acest răstimp istoric se manifestă tendințe diverse și deseori contradictorii. Dacă din anul 1812 și până la mijlocul sec. al XIX-lea, s-au păstrat tendințe firești, locale, atunci în 1858 generalul Lebedev alungă din biserici preoții moldoveni și îi înlocuiește cu preoți

Foto 3. Costumul țărănesc caracteristic perioadei pre-moderne: sec XIX – înc. sec. XX.

Sursa: <https://mamaligadevarsovia.wordpress.com/2015/03/06/camasa-rom-neasca-traditie-si-inspiratie-contemporana/>

vorbitori de limbă rusă, introducând instruirea în limba rusă în școlile ministeriale și în cele parohiale, iar boierii de țară erau impuși să-și demonstreze originea prin documente. Această politică de rusificare aduce la o marginalizare progresivă a costumului tradițional de sărbătoare. „Dispariția costumului popular românesc și înlocuirea lui cu haine de influență orășenească s-a accelerat și datorită faptului că stăpânirea imperială lua în derădere pe cei care se îmbrăcau în portul tradițional” [7, p. 12].

Însă „conviețuirea timp îndelungat, pe o arie geografică relativ restrânsă, cum este Moldova din stânga Prutului, a populației românești majoritare cu populația unor grupuri etnice (ucraineni, bulgari, găgăuzi, evrei, armeni, nemți, ruși și alte neamuri) între care au avut loc influențe, împrumuturi, schimbări reciproce, a făcut ca realitatea istorică și etnografică basarabească să fie deosebit de complexă”, confirmă etnograful Maria Bătcă [7, p. 164].

În pofida factorilor descriși mai sus, în această perioadă (cuprinsă între începutul sec. al XIX-lea și mijlocul sec. al XX-lea) s-a manifestat o altă tendință, cea de afirmare a identității prin costumul tradițional, numit atunci național. Costumul moldovenesc își păstrează parțial uzul cotidian și își extinde treptat natura simbolică, prilejuită de apariția și dezvoltarea unor forme noi de activitate socială și culturală națională. Este vorba de școli, cercuri culturale, asociații sportive și de muncă naționale, activități de masă și alte forme noi de manifestare a identității și mândriei naționale. Apar primele manufacturi care produc costume naționale în serie. Mai mult, în prima jumătate a sec. al XX-lea în Basarabia pătrund nestingherit piese vestimentare din alte provincii românești, în special din Moldova și Bucovina. Acest cadru de schimb cultural și economic, asociat spiritului de renaștere și mândrie națională, a constituit un teren fertil de afirmare a costumului tradițional și a pus bazele costumului etnic pan-românesc.

VII. COSTUMUL ETNIC ÎN PERIOADA MODERNĂ [foto 4]

În epoca modernă, ce corespunde cu a doua jumătate a sec. al XX-lea, portul moldovenilor trăiește o schimbare radicală. Sub presiunea ideologiei totalitare populația, atât la sate cât și la orașe, este forțată să renunțe la costumele tradiționale și să adopte pe larg simbolurile identitare ale noii ordini: salopeta, straietele kaki de modă militară sau costumul urban al nomenclaturii. La acest curent ideologic se adaugă și realități obiective: războiul și distrugerile masive ale rezervelor de îmbrăcăminte ale populației asociate cu

Foto 4. Costum scenic etnic, caracteristic perioadei moderne: a doua jumătate a sec. XX. Ansamblul Lăutarii, 2011. Sursa: <http://cosminux.blogspot.md/2011/12/de-1-decembrie-ziua-nationala.html>

el; industrializarea și aprovizionarea cu articole vestimentare din răsărit.

Astfel, „se pierd sistemele arhaice de croială, tehnicile de cusut și țesut, dispare ornamentica veche tradițională, stilul specific-zonal în care s-a acumulat o creație artistică de milenii. Dispar unele meșteșuguri populare, cu tehnicile lor caracteristice... Asistăm astăzi la pierderea unor valori inestimabile și, odată cu ele, la dispariția unor pagini de viață din istoria neamului românesc” [7, p. 154].

În acest context istoric, portul moldovenilor este schimbat brusc și ireversibil. Totuși, cultura și identitatea românească își creează un areal nou de viață. Apare un costum inedit de inspirație tradițională – *costumul etnic modern*. Acest costum se poartă pe scenă, la televiziune și este asociat cu dansurile populare, muzica folclorică, dar și cea contemporană. Apare și un nou stil vestimentar cu elemente de croi sau ornament tradițional: *stilul etnic*.

Având în vedere că era purtat în special în sălile de concert și pe platourile de televiziune de către cântăreți, dansatori și instrumentiști, noul costum etnic este simplificat și adaptat spațiului interior și imaginerii scenice. Dispar accesoriile inutile sau nepracticate într-un asemenea context: cojocul, ițarii, opincile etc. Pe de altă parte, coloritul costumelor trece prin prisma ecranului și cea a vizibilității scenice: decorul devine mai pronunțat, iar culorile devin mai aprinse.

În același segment de timp, *costumul etnic modern*

pătrunde în comerț, cu precădere în restaurantele cu bucătărie moldovenească și în unele magazine, în calitate de instrument publicitar.

Marea parte a noului *costum etnic* este produsă în fabrici de confecții sau ateliere specializate după tipare tradiționale, din stofe comerciale, cu imitația decorului tradițional. Costumul, în special cel bărbătesc, parcurge o transformare esențială, astfel, opincile și itarii sunt înlocuiți, preponderent, cu pantofi și pantaloni albi. Piese executate manual din stofe tradiționale devin rare, dar continuă să fie produse de anumiți meșteri populari.

În concluzie, în aceste vremuri tulburi, costumul moldovenesc, care este mai întâi substituit brutal cu alte produse, își croiește noi arealuri de viață și se adaptează noului său rol socio-cultural, generând o nouă categorie de produse – *costumul etnic modern*.

VIII. COSTUMUL ETNIC ÎN PERIOADA POST-MODERNĂ [foto 5, 6]

Moldovenii intră cu întârziere în societatea de consum. Abia în anii 1990 Republica Moldova purcede la economia de piață, iar tiparele ideologiei totalitare se diluează treptat. Astfel, doar la începutul sec. al XXI-lea poate fi observată intrarea țării în epoca *postmodernă*. Chiar dacă aceasta acoperă o perioadă scurtă de timp, putem afirma cu certitudine că este vorba de o nouă perioadă istorică. În primul rând, piața, inclusiv cea vestimentară, este invadată de o diversitate de produse nemaicunoscute anterior. În al doilea rând, identitatea moldovenească se transformă din „cenușărea sovietică” într-o „prințesă independentă”, trezind din nou interesul pentru portul național în inima populației. Și în al treilea rând, explozia tehnologiilor și mediilor de comunicare face posibil accesul instantaneu la imagini, tipare și chiar produse pentru toți doritorii de a purta un costum etnic. Mai mult ca atât, publicitatea în mass-media și pe internet face posibilă nu doar cunoașterea, ci și promovarea lui.

În aceste condiții noi, *costumul etnic* nu doar își consolidează arealul de existență precedent (televiziunea, spectacolul și comerțul), dar cucerește noi aderenți și teritorii. Multiplele festivaluri, târguri, manifestări culturale se bucură de audiențe numeroase care poartă *costum* sau *piese vestimentare etnice*, caracteristice diferitor perioade cultural-istorice. Anumite piese vestimentare, cum este, bunăoară, *ia* se bucură de un succes comercial meritat, animând chiar un festival dedicat: *Ia Mania*. Acest eveniment deosebit de îndrăgit face parte dintr-un șir de activități promovate atât de stat, cât și de societatea civilă și mediul antreprenorial, cu scopul de a revalorifica patrimoniul tradițional: *Ie Festival*

Foto 5. Secvență de la festivalul Ia Mania. 2014.
Sursa: <http://ana.ciorici.com/2014/06/23/ia-mania-festival/>

2013, *Ie Festival* 2014, *Ziua Portului Popular* 2015, *Sărbătoarea Națională a Portului Popular* 2016. Este în creștere utilizarea costumului etnic în mediul juvenil în calitate de costum de gală pentru activități artistice. Mai mult ca atât, costumul tradițional românesc devine o sursă de inspirație a modei universale.

Un costum etnic se constituie într-o piesă tot mai des întâlnită în garderoba fiecărui român din diasporă. Dacă în perioada *premodernă* costumul tradițional era deseori unicul obiect din garderoba românilor dintre Prut și Nistru, atunci în perioada *postmodernă* costumul etnic tinde să devină în acest spațiu o piesă vestimentară foarte solicitată.

Foto 6. Costum de inspirație etnică, caracteristic epocii post-moderne, 2013. Creație de Valentina Vidrașcu. Sursa: <http://stelapopa.unimedia.md/2013/01/24/valentina-vidrascu-reuneste-malurile-mo-dei-romanesti/>

Piesa cea mai populară actualmente a costumului etnic este, fără doar și poate, cămașa brodată și, mai ales, varianta ei feminină – *Ia*. Această piesă vestimentară variază de la reproducerea fidelă premodernă la tirajarea de masă, până la individualizare și elan creativ care generează modele noi și chiar opere de artă. Ca exemplu pot servi iile creatoarei vestimentare Valentina Vidrașcu.

O altă piesă tradițională care trăiește o nouă tinerețe este *traista*. Declinată în multiple varietăți, de la cele tradiționale premoderne la tot felul de genți, poșete și saci de inspirație etnică, aceasta se bucură de o popularitate în creștere la consumatorul postmodern. O frumoasă revenire în actualitate o demonstrează costumele militare premoderne cu care se echipează în prezent garda națională a Republicii Moldova. Și în sfârșit, o serie de alte produse vestimentare au vocația de a reveni în port: catrința, bundița, brâul, marama etc.

În general, putem deduce că renașterea culturii românești, pe care o trăim și în Republica Moldova, precum și elanul societății de consum, al cărui martori suntem, reprezintă factori favorabili emancipării costumului etnic.

CONCLUZII

În cele expuse am creionat patru etape ale etnografiei moldovenești: *medievală*, *premodernă*, *modernă* și *postmodernă*, descrise prin prisma costumului tradițional. Ce concluzii putem formula în baza analizei de mai sus?

Mai întâi, schimbările importante în funcționalitatea, aspectul, semnificația și tehnologia producției costumului moldovenesc, intervenite la hotarul dintre perioadele istorice descrise, sunt de natură să confirme existența a cel puțin patru etape în etnologia autohtonă. Prin urmare, periodizarea propusă poate servi într-adevăr drept cadru de analiză și pentru alte obiecte și fenomene din patrimoniul național.

Mai apoi, ansamblul vestimentar sau costumele, fiind o sinteză a mai multor obiecte și tehnici de producție, constituie prin excelență un exemplu universal și, prin urmare, este îndreptățit de a fi utilizat în calitate de element de referință pentru etapizarea etnologică. Menționăm atât multiplele tehnologii aferente: țesutul, croitul, cusutul, brodatul, împletitul, colajul, pielăritul, cât și multitudinea pieselor componente ale costumului: îmbrăcămintea, încălțăminte, acoperământul, podoabele, accesoriile etc.

În al treilea rând, reflecția etnologică ne indică o importantă trăsătură a costumului tradițional: cea de *adaptare* la noile necesități ale utilizatorilor și cea de *transformare*, sub influența pieței de materii prime și

a curentelor artistice. După cum putem observa, costumele tradiționale moldovenești au existat sub diferite forme în toate epocile examinate. Dacă în perioada *medievală* și *premodernă* costumele moldovenești erau răspândite în masă, fiind purtate cotidian, inclusiv la sărbători, atunci în perioada *modernă* costumele tradiționale pătrund în noile spații sociale: sălile de spectacole și de televiziune și își încheie, treptat, misiunea de port cotidian. Cel mai târziu este semnalat portul costumului tradițional în satele din nordul și sudul țării până prin anii 1960–1970.

În sfârșit, la etapa actuală, pe care am numit-o *postmodernă*, costumele etnice trăiește o nouă tinerețe, unele piese reintegrând treptat garderoba personală a moldovenilor: *cămașă* pentru sărbători naționale, *ie* pentru portul ocazional, *traistă* pentru portul curent etc. În prezent, costumele etnice din diferite epoci coexistă în garderoba societății: *costume etnice premoderne* zise tradiționale, *costume etnice moderne*, precum și *creații vestimentare post-moderne* în stil etno.

Putem afirma că fenomenul cu care s-a confruntat costumele tradiționale este o *evoluție* marcată de câțiva factori importanți: ideologii contradictorii (imperialismul și naționalismul, totalitarismul și liberalismul), revoluția industrială și socială, urbanizarea și societatea de consum.

În mod special dorim să accentuăm importanța utilizării noțiunii colective de *costum etnic*. Dacă în perioadele medievale și, mai ales, în perioada premodernă, putem vorbi de un *costum tradițional moldovenesc* de circulație largă, atunci în perioadele ce au urmat același costum este purtat doar cu ocazii speciale pentru a marca o anumită identitate etno-culturală. Mai mult ca atât, în epoca postmodernă apar produse derivate inspirate din costumele tradiționale, spre exemplu *ie*, *traista*, executate într-un stil zis „moldovenesc” sau cu elemente de decor tradițional. Piesele respective sunt purtate în ansambluri vestimentare moderne eterogene și nu pot fi întotdeauna considerate drept piese autentice din portul tradițional. Pentru acest motiv vom numi toate produsele care au o asemănare oarecare cu elemente din costumele tradiționale moldovenești *produse vestimentare etnice*. În cazul în care majoritatea pieselor unui costum au această trăsătură putem vorbi de „costum etnic”. Astfel, când ne referim la costumele etnice avem în vedere atât orice creație modernă a cărei aspect vizual aduce aminte de costumele sau ornamentele tradiționale, cât și costumele tradiționale din epocile premergătoare.

În final, vom încerca să găsim răspuns la întrebarea valorică, care costum este mai deosebit și valoros: cel premodern sau cel postmodern, cel confecționat de mână ori cel produs la fabrică?

Din punct de vedere *funcțional*, costumul național, atât la români, cât și la alte popoare, a avut o maximă valoare în epocile premoderne, atunci când constituia unica piesă din garderoba purtătorilor. Astăzi valoarea funcțională a unui costum etnic s-a relativizat, acesta fiind purtat doar ocazional.

Din punct de vedere *simbolic*, valoarea costumului tradițional a crescut. Dacă în epoca medievală portul tradițional avea mai curând o identitate socială și individuală, atunci în prezent costumul etnic capătă o puternică semnificație culturală și identitară. Prin individuală ne referim nu la manifestarea opțiunii personale a purtătorului care îmbrăca haina în special prin forța tradiției, ci la faptul că fiecare piesă, fiind confecționată individual, avea un caracter unic mai mult sau mai puțin pronunțat. În multe cazuri purtătorul o identifica cu o persoană apropiată, cum ar fi mama sau soția care au confecționat-o.

Din punct de vedere *artistic*, costumul executat manual de artizani și meșteri populari de excepție a avut în toate epocile o valoare ridicată. Mai mult ca atât, începând cu epoca modernă, vestimentația devine o artă în sine, iar cele mai relevante exemple ale ei se bucură de faima unor opere de artă veritabile. Recunoaștem că, în paralel, există și exemple de produse etnice care pot fi caracterizate drept *kitcsh*. Suntem conștienți că produse de prost gust artistic au existat în toate epocile și în toate stilurile. Au intrat în patrimoniul național însă doar cele mai reușite mostre ale creației populare. La fel se vor tria pentru posteritate și costumele etnice din portul curent.

După cum putem afirma cu discernământ în con-

cluzia acestei reflecții valorice, *costumul tradițional nu se află în decădere*. Semnificația și valoarea acestuia au evoluat, păstrându-și existența în fiecare din perioadele examinate. În baza exemplului evoluției costumului tradițional putem afirma preliminar că, în ansamblu, arta tradițională moldovenească are atât trecut, cât și prezent, dar și viitor, concluzie care merită a fi confruntată de studii complementare ulterioare.

Pentru a putea confirma periodizarea etnografiei moldovenești prezentate mai sus și a aprofunda paleta acesteia, ar fi util de examinat ulterior și alte aspecte etnologice semnificative ale creației populare cum ar fi, bunăoară, ornamentul, țesăturile sau arhitectura populară.

LITERATURA

1. Anton-Maria Del Chiaro. Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia (Revoluțiile Valahiei), Veneția, 1718.
2. Bâtcă Maria. Costumul popular românesc. București: Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale. 2006.
3. Zelenciuc V., Kalașnikova N. Vestimentația populației orășenești din Moldova sec. XV–XIX. Chișinău: Știința, 1993.
4. Buzilă Varvara. Costumul popular din Republica Moldova. Chișinău: Reclama, 2011.
5. Bâtcă Maria. Costumul popular românesc. București: DIP, Fundația Culturală ETHNOS, Editura Datini. 1996.
6. Зеленчук В. С. Молдавский национальный костюм. Кишинев: Тимпул, 1985.
7. Bâtcă Maria. Dimensiunile spirituale ale Basarabiei. București: Fundația Culturală Libra, 1998.

Mihail Grecu. *Glastră cu mușcată*. 1966, ulei pe carton, 68 × 78,5 cm